

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

TÜRK KÜLTÜRÜ
ve
HACI BEKTAŞ VELÎ

Araştırma Dergisi
Research Quarterly

Güz
Autumn 2006/39

BEKTAŞİLİK VE ALEVİLİĞİN TARİHİ ARKA PLÂNI VE XIII. YÜZYILDA ANADOLU'NUN GENEL BİR GÖRÜNÜMÜ

(The Historical Background of Alevism and Bektashism and
the General View of Anatolia in the XIII.th Century)

Birol AZAR*

ÖZET

Bektaşiliği ve Aleviliği daha iyi tanıyabilmek ve anlayabilmek için inanç sistemlerinin ortaya çıkış dönemi olarak bilinen 13. yüzyılda Anadolu'nun toplumsal ve dinsel koşullarının ortaya konması gerekmektedir.

Bu yazıyla Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce yaşadıkları coğrafyalarda ne gibi inançlarla karşılaştıkları, hangilerini benimsedikleri irdelenmeye çalışılmıştır. Bu inançların Anadolu'daki etkileri Bektaşilik ve Alevilik ekseninde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bektaşilik, Alevilik, inanç, atalar kültü, tarihî arka plan*

ABSTRACT

In order to comprehend Bektashism and Alevism better, social and religious conditions of Anatolia in the 13th century which is known as the existence period of belief systems, need to be evaluated.

By this article, the issue of what kinds of believes that Turks Had met and which ones of them they had embraced in the areas where they had lived before settling in Anatolia, has been tried to be studied carefully and influences of these believes in Anatolia have been examined on the basis of Bektashism and Alevism.

Key words : *Bektashism, Alevism, Belief, Ancestral Cult, Historical Background*

Bektaşiliği ve Aleviliği daha iyi tanıyabilmek ve anlayabilmek için inanç sistemlerinin ortaya çıkış dönemi olarak bilinen XIII. yüzyılda Anadolu'nun toplumsal ve dinsel koşullarının ortaya konması gerekmektedir. Bunun için XIII. yüzyıl Anadolu'sunun sosyal, ekonomik ve dinsel tablosunu çıkarmak Bektaşiliğin ve Aleviliğin arka planını öğrenmek için gereklidir.

İslam tarihinde ortaya çıkan düşünce ekollerini, ortaya çıktıkları dinî, kültürel, sosyal ve siyasi ortamdan tecrit ederek anlamak mümkün değildir. Belirli bir toplumdan veya kültürden ya da coğrafi bölge veya milletten gelen insanların, çoğunlukla aynı itikadi ve siyasi oluşumlara yönelmesi, başka bir ifadeyle bazı mezheplerin belli coğrafi bölgelerde ve halklar arasında yayılması bu temel gerçeğin önemli kanıtlarındandır (Kutlu, 2003: 12).

* Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bazar@firat.edu.tr, birol_azar@myynet.com.

Özellikle Anadolu'daki dinî hayatın nasıl şekillendiğini öğrenmek için Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce yaşadıkları coğrafyalarda ne gibi inançlarla karşılaştıklarını, hangi inançları benimseyip, hangilerine tavır aldıklarının bilinmesinde fayda vardır. Sadece yaşanan coğrafyanın inanç yapısının değerlendirilmesi, dinî hareketlerin layıkıyla anlaşılmasına yetmeyebilir. Bunu bir zincirin halkaları şeklinde düşünüp diğer inanç sistemlerinin de değerlendirilmeye alınması, etkileşimlerin ortaya konularak süreklilik sağlanması gerekir, diye düşünmekteyiz.

Türklerin değişen coğrafyalarıyla beraber yaşadıkları kültür ve medeniyet değişiklikleri dinî hayatlarının değişmesinde önemli rol oynamıştır. Kendilerine ait inanç sistemleri, dinleri olmasına rağmen zamanla yeni karşılaştıkları evrensel, büyük ve etkin dinlere ilgi göstermişlerdir.

Eski Türk dininde "Gök Tanrı" inancı, "atalar kültü" ve "tabiat kült"lerinden müteşekkil bir inanç sistemidir. Eski Türk dini, tabiatıyla göçebe ve yarı-göçebe hayat şartlarına uygun olarak, bozkır kültüründe şekillenmiştir. Bu dinin temelinde Tek Tanrı inancı yer alır. "Türklerin inandıkları Gök Tanrı, kendi zatına has sıfatlara sahip, ezeli ve ebedi, her şeye gücü yeten, dilediğini yapan, kâinatın yaratıcısı ve yegâne hâkimidir" (Sarıkaya, 2003: 83). Bu sebeple Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri sıkıntılara yol açmamıştır. Özellikle Gök Tanrı inancı yeni dinin kolay kabullenmesinde en önemli etken olmuştur.

Daha IV. yüzyılın başlarında, Horasan ve Maveraünnehir sınırlarından çok uzakta bulunan Buğraç Türkleri arasında eski "Gök Tanrı" inancının yerine "Ali"yi oturtan aşırı Alevi inançlarını görürüz (Köprülü, 1995: 10). Hz. Ali, Türk kültüründe o kadar özümsemiştir ki birçok değer onun kabullenilmesinde ve içselleştirilmesinde kolaylaştırıcı rol oynamıştır.

Hiçbir kültür bütünüyle ölmez, başka kültür ve medeniyetlerle farklı biçimlerde tekrar ortaya çıkar (Kutlu, 2003: 12). Dolayısıyla İslam'ı yeni benimseyen insanların daha önceki kültürel bilinçleri; yeni dinlerini anlama, yorumlama ve yaşama-larında etkili olmuş ve farklı din anlayışlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İslam dünyasında sufilik akımının tarikatlar şeklinde bir takım dışsal bölünmeler neticesinde ortaya çıkmasından sonra, çeşitli yerel kültür ve dinlerden gelen Şii ve Batını inançlar bunlar arasına karışarak *Kalenderiye* ve *Haydariye* gibi birtakım tarikatların ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. "Taife-i Abdâlân ve Cevâlîka" gibi adlar alan bu zümreler ehl-i sünnet âlimleri tarafından dışlanmış ağır ithamlara maruz bırakılmışlardır.¹

¹ Zave'de büyük tekkesi yüzyıllardır ününü kaybetmeyen ve soyca bir Türk şehzadesi olup, H. 617 yılından sonra ölen Şeyh Kutbeddin Haydar zamanında büyük bir şöhet kazanarak, özellikle Türk

Özellikle Moğol istilasından sonra Anadolu'ya başlayan derviş akınlarının büyük çoğunluğunu Kalenderi, Haydari dervişleri oluşturmaktadır. Kalenderiler, Haydariler, Hurufiler, Nimetullahiler, Nurbahşiler, Kızılbaşlar, Ali-Allahiler gibi inançlar, Anadolu'da Bektaşiliğin ve de Aleviliğin arka planını oluşturmaktadırlar. "Anadolu dinî tarihi ve özellikle Bektaşiliğin menşe'lerini gerçek yönüyle anlamak için, araştırılması gereken en önemli cihet, Anadolu'ya gelen Türkmen aşiretlerinin dinsel hayatı problemidir" (Köprülü, 1995: 12).

İslâm'ı benimseyen Türk boyları, bir kısmı yerleşik hayata geçen, bir kısmı ise konar-göçer yaşam tarzını seçenlerden oluşmaktadır. Bu iki kesim arasında sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yapı bakımından bazı farklılıkların olması tabiidir. Yerleşik hayata geçenler okuma-yazma bilen, kitabi kültürün sıkı disiplini içerisinde şehirleşmişlerdir. Konar-göçerler ise sürekli yer değiştirmeleri sonucu İslâm'ı temel kaynaklarından öğrenme imkânı olmayan, kitabi kültürden uzak topluluklardır. Bu kesim, eski örf, âdet, gelenek ve inançlarını İslam inancıyla uzlaştırmak suretiyle yaşatmaya çalışmışlardır. Bunun için de dinî metinlerin yorumlanmasında Batını yorumu benimsemişlerdir. "Bu iki kesim arasındaki sosyal, ekonomik ve siyasi şartların farklılığı, İslâm'ı anlama, yorumlama ve yaşama biçimlerinin farklılığını doğurmuştur. Bu sebeple, Alevilik daha çok sufi ve mistik bir kalıp içerisinde şekillenen sözlü kültürün din anlayışını temsil etmektedir" (Kutlu, 2003: 30).

Bektaşî-Alevî inançlarının erken kültür unsurlarının Anadolu'da yayılışında başta Moğol istilası olmak üzere çeşitli nedenlerle Maverâünnehir ve Horasan'dan Anadolu'ya göç eden farklı inançlara, öğretilere, akımlara ve tarikatlara bağlı olan topluluklar ve önemli şahsiyetler etkili olmuştur. Bu göçler sırasında özellikle Güney Azerbaycan ve İran'da Sünnî olmayan düşünce sistemlerine bağlı çok farklı akımlar ve bu akımların karakteristik özelliklerini taşıyan çeşitli topluluklar ve önemli şahsiyetler Anadolu'ya yerleşmiş ve yerleştikleri bölgelerdeki dinî, siyasi, kültürel ve toplumsal yapıyı etkilemiş ve bulundukları bölgenin yapısından etkileneşmişlerdir.²

gençlerinden etrafına birçok mürit toplayan bu tarikat Kalenderiye ve Bektaşîlikle öğretî ve inançlarındaki yakınlık yüzünden yıllarca birlikte anılmıştır (Köprülü, 1995: 10).

Kalenderiye dervişleri abdal, ıslık, turlak, şeyyad, hayderi, edhemi, cami, şemsi gibi adlarla adlandırılmışlar felsefeleri olan dünyevî şeylerden alakalarını keserek toplu hâlde kendilerine has davul ve dümbeklerle diyar diyar gezmektedirler. Bunların yanında Ebubekr-i Niksari ve Şems-i Tebrîzî gibi yüksek bir tasavvuf düşüncesine mensup Kalenderî şeyhleri de bulunuyordu (Köprülü, 2000: 50; Ocak, 1999: 67).

- ² Bektaşîlik üzerine çalışan yabancı bilim adamları, özellikle tarikatın fikrî alt yapısının oluşmaya başladığı bu yüzyılı incelerken, Hıristiyanlıkla ilişkilerini belirtmek için yoğun bir çaba içine girmişlerdir (Birge, 1991: 15; Melikoff, 1994: 23; Farag, 2003: 19; Babinger, 2000: 15).

Oğuz Türklerinin Anadolu'ya girişleri bu yüzyıldan çok önceye rastlamaktadır. Daha 1037 gibi erken bir tarihte Van Gölü'nün kıyılarında güçlü bir Bizans ordusunu yenip Küçük Asya'ya girmişlerdir.³ Esas Anadolu'ya giriş 1071 Malazgirt Savaşıyla gerçekleşmiş ve bir daha dönmek üzere Türkmenler, Küçük Asya'yı yurt edinmeye başlamışlar, bu savaştan 6 yıl kadar sonra Kutalmışoğlu Süleyman komutasında Selçuklular, Fırat'tan İstanbul'a, Karadeniz'den Suriye'ye kadar olan alana sahip olmuşlardır.

Bizans İmparatorluğu'nun böyle önemli bir kısmının bu kadar hızlı istilasını o sırada Anadolu'da hâkim olan özgül koşullarla açıklanabileceğini belirten Birge, Bizans ordusundaki bozukluğun ve ordunun dağılmasının, fakir köylülerin ve yerel nüfusun otoriteye yabancılaşmalarının neden olduğunu, Selçuklu Sultanı Süleyman'ın onlara belirli bir vergi karşılığı özgürlük vaat ettiğini ve sempati kazandığını, sınır boylarındaki muhafızların şartlarının ağırlığı dolayısıyla Selçuklu saflarına geçtiklerini belirttikten sonra gazi savaşçı ruhun Selçuklu ordusundaki fetihleri sürekli olarak canlı tuttuğunu bu sayede de coğrafyaya hâkim olduklarını ifade eder (Birge, 1991: 24).

Bunlara ilave olarak Haçlı savaşları, Rum ve Ermenilerin sürekli olarak birbirleriyle mücadeleleri yerli halkı bıktırmış, âdeta Türkler kurtarıcı olarak karşılanmışlardır. Anadolu'ya gelen Türkler içerisinde iki farklı sosyal grupta karşılaşılır. Göçebe ve yarı göçebe topluluklara mensup olanlar olduğu gibi yerleşik kültüre, şehir hayatına geçmiş topluluklar da vardır. Şehirli ahali, medreselerde öğretilen kitâbî bilgilerle ve devletin resmî desteğini de alan Sünni inançlarla yetişmişler; göçebe topluluklar ise "kendilerine önce İranlı, sonra Türk sufiler tarafından getirilen tasavvuf ağırlıklı bir mistik Müslümanlık anlayışını benimsemişlerdir" (Ocak, 1996: 45).

Büyük Selçuklular zamanından beri "*dârülcihâd*" olan Anadolu'ya Türkmen boylarıyla beraber birçok Türkmen babalarının, dedelerinin, mutasavvıf Yesevî dervişlerinin, Horasan erenleri denilen melâmeti şeyhlerinin; Irak, Suriye ve İran'-

³ Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önceki yaşantıları büyük hadiselerle doludur. Büyük Selçuklu Devleti'ni kuran Türkmenler sık sık bulundukları bölgelerde huzursuzluklar çıkarmışlar itaat altına alınamamışlardır. Bu sebeple Selçuklu sultanları Oğuz Türkmenlerini sürekli olarak batıya, Anadolu'ya göndererek hem oradan gelebilecek tehlikeleri azaltmak hem de Türkmenleri yerleştirme politikası gütmüşlerdir. Selçuklular, Anadolu'ya yerleşirken Oğuz boylarının ayaklanmasını mümkün olduğu kadar engelleyici bir iskân siyaseti takip etmiş; onlardaki boy asabiyetini asgariye indirerek daha kontrol edilebilir bir demografik yapıyı hedeflemişlerdir. Bu aynı zamanda Türklerin milletleşme sürecini hızlandırmıştır (Birdoğan, 1995: 28-46; Öz, 1997: 19-40; Melikoff, 1998: 57-62; Köprülü, vd. 2000: 48-51; Avcioğlu, 1979: 42; Turan, 1995: 424).

dan İsmaili propagandacılarının, Kalenderiye mensuplarının geldiği bilinmektedir.⁴

Göçlerle birlikte gelen derviş, dede, baba gibi mutasavvıfların bir kısmı kentlere yerleşerek yüksek kesimlere hitap etmişlerdir. Bir kısmı ise köylere, kırsal kesimlere yerleşerek halka İslam dininin öğretilerini basit, sade, anlaşılır ve tabiatlarına uygun bir şekilde anlatmışlardır.

“Henüz eski dinlerinden ve atalarına ait inançlarından çok şeyler muhafaza eden bu Türkmenler, İran kültüründen uzak kalmışlardır. Oğuzlar, Karluklar, Halaçlar, Kanklılar, Kıpçaklar ve hatta Uygurlar; bütün geleneksel kabilevi teşkilat, örf ve âdetleriyle bu yeni vatanlarına, Doğu ve Orta Anadolu'nun bozkırlarına yerleştirilmişlerdir” (Ocak, 1996: 58).

Bunlar arasında bulunan 24 Oğuz (Türkmen) boyundan bir kısmı Babailer isyanında yer almıştır. Ayrıca Avşar oymağı ve Çepni oymakları da isyanda önemli roller oynamışlardır. Hacı Bektaş Veli de Çepni boyunun mensubu büyük bir ihtimalle de bu boyun bir kolu olan Bektaşlu oymağının bir reisi idi (Sümer, 1999: 71).

Bazı araştırmacılar Anadolu'ya gelen Oğuzların ekseriyetle Alevi olduklarını yazmışlardır (Öz, 1997: 25). Ancak buradaki “Alevi” ifadesi bugünkü Alevi teriminin karşılığı olmasa gerek. XIII. yüzyıl Anadolu'sunda göçebe Türkmenler arasında eski kam ve ozanlara benzeyen babalar, medreselerde öğretilen İslam'dan daha farklı, basit ve sade bir İslamiyet anlayışını yayıyorlardı. Hitap ettiği kitlenin yeni Müslüman olması, eski şaman inançlarını ve birtakım kültleri muhafaza etmeleri “abdal, baba, dede” unvanlarını taşıyan bu kişilerin söylediklerini heyecanla dinliyor ve uyguluyorlardı.⁵

Çağın resmî kaynakları, onların Sünnilikle bağdaşmayan inançlarından dolayı, gayri Sünni olduklarını vurgulamak amacıyla bu kesim için “Hâricî, Râfizî” gibi terimler kullanmışlardır (Ocak 1996: 64).

⁴ F.Köprülü, Acem harsına meftun saraylarda oturarak hükümdarların ve emirlerin himayesi altında yaşayan acemperest sufilerin Anadolu'nun dinî tarihinde önemli bir rol oynamadığını belirterek “Türkmen boyları arasında eski ozanlardan müntakıl hâle-i kudsiyetle muhât olarak o basit ve ip-tidâi ruhlarda tasaltun eden babalardır.” demekle değişik kıyafetleri, dillerde dolaşan kerametleri ve farklı yaşam tarzlarıyla eski kam-baksı geleneğini İslami şekil altında devam ettiren Türkmen babalarının, Oğuz boylarının anlayabileceği şekilde dinî bilgileri yorumlayıp anlattıklarını yazar (Köprülü vd.,2000: 48-49; Köprülü, 1995: 10).

⁵ “Anadolu'ya göçmüş mutasavvıf dervişler, dedeler, babalar, İslamlığı Anadolu coğrafyasında âdet-ae bir ulusal dine dönüştürmüşlerdir. Bu dedeler, babalar Türklüğü ve ulusal öğeleri İslam potasında değil, İslamlığı Türklük potasında eritmiş ve yoğurmuşlardır.” (Öz,1997: 26).

Tarikatların ortaya çıkışını değerlendiren Ö. Lütfü Barkan, Anadolu'ya yerleşen Gazian-ı Rum veya Alperenler namı altında zikredilen ve daha İslamiyet'ten evvel bütün Türk dünyasında mevcut olan, eski ve geniş bir teşkilata mensup Türk şövalyelerinin mevcut olduğunu belirterek, Osman Gazi'nin arkadaşlarından birinin adının da Alp olduğuna işaret eder. Bunların şehre yerleşmiş ve İslam dünyasına mensup bazı dinî tarikatların tesiri altında kalanlarına, Gazi denildiğini belirtir. Bunların yanında "Ahiyan-ı Rum yani Anadolu ahileri ile; Horasan erenleri de denen -Abdal ve Baba- ismini taşıyan ve bilhassa Türkmen kabileleri arasında telkinatta delişmen huylu dervişlerin bulunduğunu" belirttikten sonra, bunların her birinin "Türk ve İslam dünyasının her tarafında şubeleri bulunan teşkilatlar olduğunu görürüz" diyerek, bu dervişlerin Osmanlı ordularının yalnız iman gücünü artırmakla kalmayıp, dinî ve sosyal fikirler propagandası ile de halk kitlelerini de, faaliyete geçirdiklerini, o memleketlerin sosyal bünyesinde ve siyasi kuruluşunda büyük yenilikler yaptıklarını ve fütühat işlerini kolaylaştırmakta olduklarını, hatta ordulardan evvel sefere çıkarak, karşı tarafı daha evvel manen fethettiklerini kaydeder (Barkan, 1995a:10-11).

Köprülü'nün de yazdığı gibi hemen hemen bütün Avrupalı araştırmacılar, ortaçağ Türklerinin Sünniliğin koyu birer savunucusu olduklarını, bu sayede Sünniliğin Şiiliğe üstün geldiğini söylemektedirler. Zaten Gaznelilerin, Karahanlıların, Selçukluların tarihi incelendiğinde bu devletlerin Sünniliği savundukları tarihsel bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. İşte bu noktada yaptığı araştırmalarla Köprülü şu soruyu sormakta: "Fakat acaba Türk halkı İslamı ne şekilde kabul etmekte (almakta) ve ne mahiyette (nitelikte) bir inanç sistemine sahip bulunmaktaydı?" Cevabı yine kendisi vermektedir. "Anadolu ve İran Türkleri arasında VII-X.yüzyıllar zarfında ortaya çıkan birçok Batınlık olayları, Türkler tarafından kurularak, özellikle Türkler arasında yaygınlaşan bir takım tarikatların Ehl-i sünnet inancına aykırılığı, Anadolu ve İran'da hâlâ bugün bile devam eden birçok Batını toplulukların var oluşu, İslam tarihinde, Türklerin de dikkate değer bir rolü olduğunu açıkça göstermektedir" (Köprülü, 1995a: 11).

Gerçekte Türkmenlerin, kuruluşunda önemli görevler üstlendikleri bu devletlerin siyasi nedenlerle Sünniliği benimsedikleri, halkının büyük çoğunluğunun çeşitli inançlara sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Daha -Batını akımlarının hüküm sürdüğü- Maverünnehir ve Horasan'da iken İslam dinini kabul eden Oğuzlar, yüzeysel bir İslam cilası altında eski dinlerinin öğretilerini, gelenek ve göreneklerini devam ettirmişlerdir. ⁶

⁶ Birçok araştırmacı Oğuzlar üzerinde hiçbir dinin (Hristiyanlık, Hinduizm, Mazdeizm, Maniheizm vs.) İslam dini dahil eski dinlerini unutturmadığını, siyasi gayeler güden Batını propagandacıların

10. yüzyıl başlarında Arap gezgin İbn Fadlan, Oğuz yurtlarını gezerken Oğuzlardan birinin sohbet esnasında; “peki ama Tanrımızın kaç karısı var?” diye bir soru sorduğunu belirtir (Birdoğan, 1995: 23). Bu aslında Oğuzların eski dinlerindeki Tanrı anlayışlarını göstermesi bakımından önemlidir. Zira buna benzer bir soruyu çok sonraları Baba İlyas 1239 yılında Anadolu’da kıyama kalktığında yaptığı savaşta yenilince müritlerini sakinleştirmek için sormuştur. Baba İlyas Amasya’da Selçuklu askerlerine yenilince; “Tanrı ile akşam konuşacağım bu yenilginin sebebini öğreneceğim” diyerek mensubu bulunduğu topluluğun Tanrıya bakışının yıllar geçse de değişmediğini göstermektedir.

Eski tabiat ve atalar kültürlerinden Şamanizm’e, Şamanizm’den Budizm’e ve Zerdüştlük’e, Zerdüşlük’ten Maniheizm ve Mazdeizm’e ve hatta Hristiyanlığa ve Yahudiliğe varıncaya kadar Türkler arasında yayılan dinlerin ve mistik kültürlerin inançları, bir takım pratikleri, bir dinden ötekine geçerken, sürekli eskisinin yenisi içinde devamı suretiyle katlana katlana ve yeni kalıplara girerek İslam’ı kabul dönemi ne kadar gelmiştir (Ocak, 1996: 81).

Konumuzun temelini oluşturması dolayısıyla birçok araştırmacı tarafından yalnız Bektaşiliğin ve Aleviliğin değil Türkiye’nin sosyal ve dinî tarihinin bilinmesi ve sonraki bir takım inanışların, dinî yapılanmaların, halk hareketlerinin daha iyi kavranması için Babailer isyanına değinmenin yararlı olacağı görüşündeyiz.⁷

Babailer İsyanı özellikle bilimsel açıdan şimdiye kadar -Ocak’ın çalışması hariç- yeterince araştırılmamıştır. Bu isyana ezen-ezilen mücadelesi olarak bakanlar isyanı, Anadolu’da sömürücülüğe karşı ilk önemli ve geniş kapsamlı halk hareketi olarak görmüşler, Baba İlyas’ı Selçuklu burjuvazisi tarafından sömürülen Türkmen kitlelerini kurtarmak için ayaklanan bir halk lideri olarak takdim etmişlerdir. Bazen de isyan tipik bir köylü hareketi olarak görülmüştür (Köprülü, 1995c: 7-9; Köprülü vd., 2000: 51-53; Şener, 1990: 14-29; Birdoğan, 1995: 28-58; Kocadağ, 1991: 79-81; Kocadağ, 1996: 62-68; Özkırmı, 1998: 55-73; Keçeli, tarihsiz: 158-182; Öz, 1997: 91-110; Altınok, 1998: 200-210; Fıglalı, 1994: 118-133; Melikoff, 1994: 12; Melikoff, 1998: 62; Çamuroğlu, 1990; Erdoğan, 2000: 97; Aksüt, 2003: 149).

basit ve pratik inanç sistemlerinin Ehl-i sünnet inancından daha çok Türkmenleri etkilediğinden bahseder (Köprülü, 1995a: 12; Ocak, 1996: 81).

⁷ Baba Resul veya diğer adıyla Baba İlyas’a atfen Babailer isyanı ile ilgili şimdiye kadar yapılan en kapsamlı çalışma A.Yaşar Ocak’ın “Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihî Arka Planı Yahut Anadolu’da İslâm-Türk Heterodoksizminin Teşekkülü, İstanbul, 1996” isimli çalışmasıdır. Araştırmacının oldukça kapsamlı olarak hazırladığı bu eser olayın temel sebeplerini, olayın cereyan ettiği dönemde yazılan tarihî kaynaklara başvurarak ortaya çıkaran, bu isyanın bilinmez olarak ortada kalan birçok yönünü ortaya koyan hacimli bir çalışmadır.

Öncelikle isyanın lideri olarak görülen Baba İlyas, uzun zaman müridi ve isyanın tertipleycisi Baba İshak'la karıştırılmış ikisi aynı kişiymiş gibi gösterilmiştir. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalarda bu ikisinin aynı kişiler olmadığı ortaya çıkmıştır (Ocak vd.,1995).

Baba İlyas'ın asıl adının Ebü'l-Beka Şeyh Baba İlyas b. Ali el-Horasanî olduğu, Moğol istilası sırasında Harezmsahlar devletinin yıkılışından sonra, Anadolu'ya gelip sultan I. Alaeddin Keykubad'ın emrine girmiş bir Türkmen babası olduğu bilinmektedir.⁸

Baba İlyas, Anadolu'ya Dede Garkın adındaki bir başka Türkmen şeyhinin halifesi sıfatıyla gelip Amasya yakınlarındaki Çat köyünde (bugünkü İlyas köyü) zaviyesini açmıştır.

Ocak, Baba İlyas'ın Çat köyüne gelmeden önce Dede Garkın ile birlikte Elbistan'da bulunduğunu belirterek, Menâkıbu'l-Kudsiyye ve Velayetname'ye dayanarak, "Dede Garkın'ın onun halifesi Baba İlyas-ı Horasanî'nin ve onun halifesi Hacı Bektaş-ı Veli'nin aynı tasavvuf ortamına mensup olduklarını belirtmektedir." (Ocak, 1996: 100).

Bir başka görüş ise Baba İlyas'ın Vefailik tarikatına bağlı olduğu ve Tacu'l-Arifin Seyyid Ebu'l-Vefa-yı Bağdadi'ye intisap ettiğidir. Bu bilgileri ise torunu Âşıkpaşa-zade bizzat vermekte onu tarikatın ikinci piri olarak göstermektedir: "Ben ki fakir Derviş Ahmed Âşıkî'yim, babam Şeyh Yahya, onun babası Şeyh Salman, onun babası Muhlis Paşa, onun babası da zamanın kutbu Baba İlyas'tır ki, Seyyid Ebü'l-Vefa'nın halifesidir (Öz, 1997: 101; Gölpınarlı, 1991: XV).

Vefailiğin Anadolu'ya Dede Garkın'la getirildiğini savunan Fuat Bozkurt, Dede Garkın'ı Anadolu Aleviliğinin başına yerleştirir (Bozkurt, 1990: 51).

Vefailik, Dede Garkın yoluyla Anadolu'ya, oradan Baba İlyas'a ondan da Babailik adıyla biçimlenerek Hacı Bektaş'a ve Bektaşiliğe ulaşmıştır.⁹ Zaten Baba İlyas'ın Anadolu'ya geliş döneminde Asya'da Türkmenler arasında hâkim olan Yesevilik, Melamilik, Kalenderilik, Haydarilik gibi tasavvufi akımlardan etkilenmemesi düşünülemez.

⁸ B. Noyan, Baba İlyas'ın Hemadanlı olduğunu söyler (Noyan, 1998: 432).

⁹ Baki Öz, değerlendirmesinde Vefailiğin çeşitli inançların birleşimi olduğunu belirtir. Ehl-i beyt sevgisine dayanan felsefesinin Alevilik olduğunu iddia eder ve "Ebu-l-Vefa Anadolu Aleviliğinin ilk temel taşı, ilk ideologu olmuştur. Onun yarattıkları Hacı Bektaş yoluyla kalıba dökülecek ve Bektaşilik kurulacaktır" diyerek oldukça iddialı bir yaklaşım sergiler (Öz,1997: 104); ama aynı yazar Baba İlyas'ın Vefailiğini şüpheli bulur (Öz, 1997: 94).

Yalnız XII. yüzyıl Anadolu'sunu değil Türk dinî tarihini de uzun süre etkileyecek, etkileri uzun yıllar silinmeyecek olan büyük Türkmen isyanı (Baba İlyas veya Baba Resul isyanı) elbette ki birden bire olmamıştır. Her ne kadar bazı araştırmacılar Türkmenlerin tabiatlarında isyankârlık yattığını söylüyorlarsa da isyanların sebepleri incelendiğinde anlaşılabilir tarafların olduğunu söylemek, taraf tutmak anlamına gelmemelidir.

Hem Büyük Selçukluların kurulmasında hem Anadolu Selçuklularının kurulmasında etkin bir rol oynayan Türkmenler, iyi bir siyaset takip edildiğinde ustalıkla yararlanılabilecek bir topluluk olarak görülmüştür.

Türkmenlerin altın yılları I. Alâeddin Keykubad'ın hüküm sürdüğü yıllardır. Oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bir hileyle zehirletip öldürttüğü bu hükümdarın iyi siyaseti sayesinde Türkmenler uzun yıllar barış içerisinde yaşamışlardır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in devlet işlerinden el etek çekmesi bütün yetkilerini veziri Sadeddin Köpek'e devretmesi devlet işlerinin bozulmasına saray ve çevresinin hızla İranlılaşmasına, Acem kültürünün ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Ordudaki Harezm Türkmen komutanlar görevlerinden alınıp, ağır vergiler konulmuş, mültezimler halkı ezmeye başlamışlardır.

XII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu Selçukluları'nda toprak rejimi de bozulmaya başlamıştır. Askerî ikta sistemine dayanan toprak rejiminde toprağın işlenmesi ve geliri önceleri Türkmen beylerine ve komutanlarına verilirken Sadeddin Köpek'in işleri ele almasıyla seyir değişmiştir. Toprak rejiminin değişmesi toprakların "evlatlık vakıf" hâline getirilmesi Türkmenlerin hayvanlarını otlatacak mera ve kışı geçirecek kışlık bulma konusunda güçlüklerle karşılaşmalarına sebep olmuştur (Ocak, 1996: 39). Ayrıca yüzyılın başlarından beri devamlı olarak gerçekleşen göçler, Türkmen nüfusunu sıkıştırmaktaydı. Yeni göçler eskilerin düzenini bozmakta sık sık kavgalar olmakta ve devlet bu konuda çoğu zaman çaresiz kalmaktadır.¹⁰

XIII. yüzyılın en parlak döneminde kentlerde yaşam kolaydı. İranlılaşmış bir sarayın ve hükümdarın etkisiyle Acem kültürü yayılmış, Farsça, şiirlerde, devlet yazışmalarında geçerli dil olmuştur. Resmî din, Selçuklu sultanlarının inançları doğrultusunda Sünni Müslümanlıktır.¹¹

¹⁰ Ocak, isyanın kısa zamanda yayılmasını bu nüfus yoğunluğuna bağlar (Ocak, 1996: 39).

¹¹ F. Babinger, Anadolu Selçuklu Sultanları'nın Sünni görüşü benimsediklerini siyasi ve dinî hayatın İran tesiri altında bulunduğunu, Farsî lisanın terennüm edildiğini belirttikten sonra çok önemli bir iddiada bulunarak: "Rum Selçukluları Şii bir mezhebe mensuplardır, yani tek bir kelime ile Alevî idiler" der (Köprülü vd., 2000: 13-14).

Bu yüzyılda özellikle I. Alâeddin Keykubad dönemine kadar Anadolu’da yaşam özellikle kentlerde rahat bir şekilde sürmektedir. Selçuklu Sultanlarının inançları doğrultusunda esasları medreselerde öğretilmekte olan Sünni Müslümanlık, kent yaşamını yönlendirmektedir.

Nüfusun çoğunluğunu göçerlerin oluşturduğu köylerde, kırlarda ise tersi bir durum söz konusudur. “Kentler, ataların töre ve işlerini hâlâ titizlikle koruyan göçerlerin kapladıkları bozkır topraklar arasında yitip kent kültürünün vahaları gibi görünüyorlardı.” (Melikoff, 1998: 60-61).

Kırsal kesimde boy beyleri ve töreler baskın bulunmaktadır. Yaşam tarzları arasındaki farklardan dolayı şehirli yerleşik ahali yine kendileri gibi Türk olan fakat eski gelenek ve göreneklerini devam ettiren göçer Türkmenleri hor görmekte aşağılamaktadır.¹²

Devlet işlerinde de Türkmenler horlanmakta, işleri görülmemekte, kötü muameleyle uğramaktadırlar. Bunun yanı sıra İranlılar yüksek kademeleri işgal etmekte, Türkmenleri aşağılamaktadır. Türkmenler kendi topraklarında, kendi devletlerinde “istenmeyen vatandaş”tırlar, sık sık merkezi otoriteye karşı çıkmalarında bu durumlar son derece etkili olmuştur.¹³

Anadolu’nun bu yüzyıldaki durumunu şu şekilde göstermek mümkündür:

Merkez

Kentliler ve yerleşik halk

Askerî sınıf

Etnik heterojenlik

İslam (Sünni)

Arap-Fars Kültürü

Osmanlıca

(Vergin, 1991: 18)

Çevre

Göçebeler

Halk tabakaları (reaya)

Etnik homojenlik

Değişik inançlar

Türkmen kültür özgürlüğü

Türkçe

¹² Devrin müellifleri Türkmenleri belirlemek ve şehirlilerden ayırt etmek için etrâk-i bî-idrak (akılsız Türkler), Etrâk-i Mütégallibe(zorba Türkler), Etrâk-i nâ-bâk veya nâ-pâk (korkusuz veya temiz olmayan pis Türkler), Etrâk-i Hâricî veya Etrâk-i Havaric (isyancı, dinsiz Türkler) gibi hakaret dolu kelimeler kullanıyorlardı (Ocak, 1996: 41).

¹³ O dönemde Selçuklu yönetimi, yağmalar yapan, topraklarına saldıran, otlaklarını ele geçiren göçerlere karşı Bizanslıların yanında yer almaktadır (Melikoff, 1998: 60-61).

Türkmen isyanının başka ve önemli bir nedeni de daha önce değindiğimiz inançlarının yerleşik halkın, medrese kültürü ile beslediği Sünni İslâm'dan farklı olmasıdır.

Anadolu'ya gelen Türkmenler daha Orta Asya'da iken yerleşik halkın benimseydiği İslam anlayışına uymayan Müslümanlığı yaşıyorlardı. Sürdürmekte oldukları devamlı seyir hâlindeki hayatları kitabî Müslümanlığın gereklerini kavramaya ve dolayısıyla yerine getirmeye müsait değildir (İnan, 1968: 463).

Sünni İslâm'ın karmaşık ve anlaşılması güç bir takım inançlarını önemsemeyen, İslâm'ın ince ve karmaşık teolojik konularıyla hiç ilgilenmeyen, ama okuma yazma dahi bilmeyen Türkmen babalarının geleneksel inançlarıyla karışık kendilerine uygun gelen, tasavvufun basitleştirilmiş fikirleriyle yorumlanmış Müslümanlık anlayışına yönelen Türkmenler, hem yerleşik halkın hem yönetimin hem de Sünni din âlimlerinin hedefindeki kitle konumundaydılar (Ocak, 1996: 46).¹⁴

Mensubu bulundukları kabilelerin şefleri, reisleri de olan baba, dede, abdal unvanlı kişiler, aynı zamanda dinî reis görevini de üstlenmişlerdir. Bu dedeler, babalar maddi-manevi hayatın bütün yönleriyle uğraşıyorlar, hastaları iyileştiriyorlar, aile içi huzursuzlukları gideriyorlar, ticari hayatı şekillendiriyorlar, dinî vecibelerin yerine getirilmesini sağlıyorlardı.¹⁵

İçlerinde yaşadıkları ve yönettikleri kabilelerin başında din adamı, büyücü, hâkim ve şair kimliğini bir araya toplayan bu reisler; İslam öncesi eski efsaneleri İslami evliya menkıbeleri şeklinde devam ettirmekteydiler (Ocak, 1983: 108).

Baba İlyas da mensubu bulunduğu kabilenin hem dinî hem de siyasi lideri konumundaydı. Yerleştiği zaviyede yöredeki halkın sorunlarına çareler bulmuş, hastaları iyileştirmiş, kadınlı-erkekli ayinler yaptırmış, sihir ve büyü gibi çok eski şaman geleneklerini sürdürmüştür.

Ocak'ın belirttiği gibi, Baba İlyas, eski Türk inançlarını İslâmî inançlarla harmanlayan ve fikirlerini bu şekilde telkin eden bir Türkmen şeyhidir (Ocak, 1996: 112).

¹⁴ Sünni inancın kadın ve erkeğin bir arada bulunmasını hoş görmeyen tavrına karşın yaşam tarzları gereği sabahtan akşama kadar kadınlı erkekli bir arada çalışan Türkmenler yine bir arada eğleniyor, ibadetlerini gerçekleştiriyorlar. Kökü Orta Asya'da bulunan kadınlı erkekli cezbeli raksların devamından başka bir şey değildi bunlar.

¹⁵ Bugün bile Alevîler iç işlerindeki sorunları mahkemeye taşımadan öncelikle bağlı bulundukları dedeler, babalar vasıtasıyla çözmeye çalışırlar.

Zaten Menakıbu'l-Kudsiyye'deki şu mısralar onun kimliğini net bir şekilde vermektedir:

“Arş duraklı yeşil alemlü şeyh
Boz buraklu vü nur amamelü şeyh
Kendü pir atı boz, donu yeşil
Şol kim Halil itdi anı” (Ocak vd. 1995: 14)

Buradaki yeşil bayrak aynı zamanda daha sonra Bektaşilerin de bayrağı olacaktır.

Baba İlyas'a, onu sevenler, inananlar tarafından Baba Resûlullah denilmesinin sebebinin Ocak şöyle değerlendirmektedir: “... henüz İslam'a girmiş olan bu insanların belki yalnız adını duydukları peygamberlik vasfını, çok halisane ve safiyane bir davranışla kendilerini zulümden kurtaracak kutsal insan için kullanmaları ihtimaldir.” (Ocak, 1996: 109). Bizce de bu tespit doğru bir değerlendirmedir. Halkına anlayabileceği şekilde dinî inançları anlatan, hastaları iyileştiren, sihir ve büyü yeteneği olan bu insana inananların ona Resûlullah demeleri ve uğruna canlarını vermeleri başka türlü açıklanamaz.¹⁶

Ayrıca Türkmenlerin, Baba İlyas'a isnat ettikleri “Mehdilik” de içinde bulundukları zor şartlarda bekledikleri “ilahi kurtarıcı”ya duyulan özlemin bir göstergesi olsa gerektir.

Buraya kadar vermeye çalıştığımız bilgilerin amacı, Bektaşilik ve Aleviliğin oluşumunda bu coğrafyanın kısa bir inanç haritasını vererek bu inançların sonraki inançlar içerisinde ne kadar etkili olduklarını gözler önüne sermekti. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi hiçbir kültür, hiçbir inanç yok olup gitmez; yeni inanç ve kültürlerin içerisinde yeni şekillerde ortaya çıkar.

1240 yılında ayaklanan ve tam on iki kez devletin ordularını yenip başkente yürüyen Türkmenler elbette birden bire ve sadece yağma için ayaklanmamışlardır. Malya ovasında son olarak ücretli Frenk askerlerinin de yardımıyla mağlup edilen Türkmenler kadın, erkek, çocuk denmeden öldürülmüşlerdir (Ocak, 1996: 31-32).

Fakat savaş meydanındaki yenilgi inançlarını tamamen yok edememiş daha sonra Bektaşilik adı altında yeniden toparlanmaları fazla uzun sürmemiştir.

Savaş sonrasında yenilip öldürülen Baba İlyas, inananları tarafından “boz atının üstünde göklere doğru gözden kaybolarak çıkmış ve bir gün inip kötülükleri

¹⁶ Melikof, Resûlullah'lığını bizzat Baba İlyas'ın bilerek kullandığını belirtir (Melikoff, 1998: 69).

yok edeceğine inanılmıştır. Tıpkı bir şaman, tıpkı bir Mesih gibi. Daha sonraki birçok ayaklanmada isyancılar bu özellikleri kendilerinde topladıklarını iddia ederek bunu kullanmışlardır.¹⁷

Babai Türkmenlerinin inançlarının Bektaşiler ve Alevilere geçmek suretiyle günümüze kadar geldiğini söylemek mümkündür.¹⁸

İsyandan sonra Anadolu'nun dört bir yanına dağılan Baba İlyas'ın halifeleri (Sarı Saltık, Barak Baba, Aybek Baba, Tapduk Baba-Emre, Hacı Bektaş Velî) özellikle Anadolu'nun batı bölgelerinde kurulan Türkmen beyliklerinde-daha çok Osmanlı Beyliği- büyük fetih hareketlerine katılmışlardır. Abdalan-ı Rum adıyla XV. yüzyılda Bektaşîliğin ve Aleviliğin teşekkülünde tarihî rol oynamışlardır. Diğer taraftan Babailerin bugünkü Alevilerin yapısını tam manasıyla yansıttığını söylemek de mümkün değildir.

13. yüzyılın siyasi ve sosyal düzeninin bozukluğuna rağmen eski Türk 'akıncılık' ve 'alp' geleneğinin, Arap ve İran fütüvvet idealiyle İslami bir sentez içinde birleşip Anadolu'da ortaya çıkan kurumlaşmış şekli olan Ahilik, örgütleniş biçiminin farklılığı dolayısıyla Mevlevilik, Rifailik, Kadirilik, Halvetilik ve Bektaşîlik ile doğrudan ilişki içinde olmuştur.

Gerek Alevilik ve gerekse Bektaşîlik, Ahiliğin 13. yüzyıl zaviye geleneğinden adap ve erkân olarak pek çok unsur ve inanç motifi almıştır.¹⁹ Temel inanç ve ibadetlerin yanında kırklar cemiyle ilgili rivayetler, yol atası ve yol kardeşliği/musahiplik merasimi; her talibin iki yol arkadaşı, bir de yol atası tutmaya zorunlu olması; şedd (kuşak) bağlama, hırka, taç gibi unsurlarla ilgili kabuller; merasimlerde okunan dua ve gülbenkler, taliblerin bilmesi gereken sual ve cevaplar, Hz. Ali, on iki imam ve on dört masumla ilgili kabuller bunların arasındadır (Sarıkaya, 2003: 93). Saydığımız ortak adap ve erkân Hacı Bektaş Velî'nin bu teşkilat üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Zaten Ahiler, XIV. yüzyıl sonlarında Bektaşî adını alıp, silsilelerini Hacı Bektaş Velî'ye dayandırmışlardır.

¹⁷ Şeyh Bedreddin ve Şah Kulu isyanları da benzer sebeplerle çıkmıştır.

¹⁸ Babailer hareketinin birinci türevi Bektaşîlik ise, ikinci türevi daha başlangıcından itibaren onunla aynı sosyal tabanı ve aynı İslam anlayışını paylaşan Aleviliktir. Günümüz Bektaşîleri ve Alevileri bu büyük ayaklanmanın derleyip toplayarak bir araya getirdiği, birbiriyle irtibatlandırdığı ve böylece bu isyana kadar muhtelif kesimler hâlinde yaşamakta iken, onun aracılığıyla Anadolu'da XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aynı amaç uğruna bir araya gelen topluluğun devamından başka bir şey değildir (Ocak, 1996: 213).

¹⁹ Alevilik ve Bektaşîliğin, Ahilikle etkileşimi, ortak inanç ve motifleri, Alevilik-Bektaşîliğin Ahilikten aldığı inançlar için (Sarıkaya, 2000: 38-39-134-142; Sarıkaya, 2003: 206; Altınok, 1998: 144-146; Erdoğan, 2000: 86-94; Çağatay, 1990; Fiğlalı, 1994: 113).

Ahilik gerek Ahi Evran-Hacı Bektaş arasındaki dostluk, gerekse aynı sosyal ve kültürel çevrede oluşmaları nedeniyle Bektaşilikle sıkı bir etkileşim içinde olmuştur. Bilhassa XV. asrın ikinci yarısından itibaren Ahiliğin esnaf loncaları hâline dönüşüp yarı resmî bir hüviyet kazanmasıyla, köylerdeki Ahi zaviyeleri etrafında büyük ölçüde devletten bağımsız hareket eden ve daha sonra Aleviliği teşkil edecek bir zümreleşme süreci başlamıştır.

Özellikle Hz. Ali sevgisi, fütüvvet geleneğine bağlı olarak Ahilerde ve Alevi-Bektaşî zümrelerinde ön plana çıkan bir inanç motifidir.

“Ahiliğin başlangıcından itibaren Bektaşilikle sürdürdüğü sıkı ilişkiler, Ahiliğin esnaf localarına dönüşmesi sonucu halk arasında onların boşalttığı sosyal alanı, Alevi zümreleri zamanla doldurmuştur” (Sarıkaya, 2003: 206).

Alevi-Bektaşî kültürü Ahiliğin pek çok unsurunu benimseyerek devam ettirmiştir. Böylece Aleviliğin tarihî arka planındaki oluşum zemininin Ahilik olduğu belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Anadolu’da XVI. asırdan sonra Alevi zümrelerini teşkil edecek tekke, zaviye ve ocakların ilk prototipi taşradaki Ahilik uzantılarıdır. Bir başka deyişle taşradaki Ahilik, Alevi zümreler için asıl kaynağı tekiler.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Türkler gerek yapıları gerekse İslamlaşma süreçlerinin uzun ve çalkantılı olması nedeniyle eski inançlarından pek çok unsuru *gelecek* hâlinde yeni dinî hayatlarına yansıtmışlardır. Alevi ve Bektaşîlerde bu durum daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Ahmed Yesevî’nin Türkmen kitesine, İslamî inançlarını, karmaşık felsefi izahlardan uzak, basit ve anlaşılabilir bir üslupla açıkladığı gibi Hacı Bektaş da aynı kitleye, aynı üslupla seslenmiştir.

“... İslam’ı tasavvufi maya ile yoğurup, yaşadığı dönemin sosyal şartları içinde, hitap ettiği insanların ruhi ihtiyaçlarına cevap verecek bir kıvamda sunmasını bilmiş ve haklı olarak Anadolu’nun “evtâd-ı erbea”sından biri olmuştur (Sarıkaya, 2003: 182).

KAYNAKLAR

- AKSÜT, Hamza. (2003). “Baba Resul Olayının İki Önderinin Kimlikleri”. Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. S.9. Bahar 25. Ankara.
- ALTINOK, B. Yaşa. (1998). Alevilik-Hacı Bektaşî Veli-Bektaşîlik. Ankara.
- AVCIOĞLU, Doğan. (1995). Türklerin Tarihi. C.1. İstanbul: Tekin Yay.
- BARKAN, Ö. Lütfi. (1995). “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri”. Cem Dergisi. Yıl 5, S.54. İstanbul.

- BIRGE, J. Kingsley. (1991). Bektaşilik Tarihi. Çev: Reha Çamuroğlu. İstanbul: Ant Yay.
- BİRDOĞAN, Nejat. (1995). Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı. İstanbul: Mozaik Yay.
- BOZKURT, Fuat. (1990). Aleviliğin Toplumsal Boyutları. İstanbul: Yön Yayınevi
- ÇAĞATAY, Neşet. (1990). Ahilik Nedir?. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- ÇAMUROĞLU, Reha. (1990). Tarih, Heterodoksi ve Babailer. İstanbul: Der Yay.
- ERDOĞAN, Kutluay. (2000). Alevi-Bektaşî Gerçeği İslamiyetin Türkmen Tôreselliği İçinde Özümlenerek Anadolulaşması. İstanbul: Alfa Yay.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki. (1989). Alevilik-Sünnilik-İslam Düşüncesi. İstanbul.
- FAROQHİ, Suraiya. (2003). Anadolu'da Bektaşilik. Çev: Nasuh Barın. İstanbul: Simurg Yay.
- FIÇLALI, Ethem Ruhi. (1994). Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik. Ankara: Selçuk Yay.
- GÖLPINARLI, Abdulkaki. (1991). Yunus Emre Divan ve Risaletü'n-Nushiye. İstanbul: Der Yayınevi
- Hacı Bektaş Veli-Bildirileri. (1977). Denemeler, Açıkoturum. Ankara: Hacı Bektaş Turizm Derneği Yay.
- İNAN, Abdulkadir. (1968). Makaleler ve İncelemeler. Haz: Hikmet Tanyu. Ankara.
- KEÇELİ, Şakir. (Tarihsiz). Alevilik Bozkırda Yanan Ateş. Ankara: Emel Yay.
- KOCADAĞ, Burhan. (1991). Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler. İstanbul.
- KOCADAĞ, Burhan. (1996). Alevi-Bektaşî Tarihi. İstanbul: Can Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. (1995a). "Bektaşiliğin Menşe'leri I". Haz: M. Yaman. Cem Dergisi. Yıl.5. S.52 Eylül. İstanbul. s.7-9
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. (1995b). "Bektaşiliğin Menşe'leri II". Haz: M. Yaman. Cem Dergisi, Yıl.5, S.53 Ekim. İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. (1995c). "Bektaşiliğin Menşe'leri III". Haz: M. Yaman. Cem Dergisi, Yıl.5, S.52 Kasım. İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Fuad-Franz Babinger. (2000). Anadolu'da İslamiyet. Çev: Ragıp Hulusi. Yay. Haz: Mehmet Konar. İstanbul: İnsan Yay.
- KUTLU, Sönmez. (2003). Din Anlayışında Farklılaşmalar Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- MELIKOFF, Irene. (1994). Uyur İdik Uyardılar. Çev: Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yay.
- MELIKOFF, Irene. (1998). Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe. Çev: Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- NOYAN, Bedri. (1998). Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik. Haz: Şakir Keçeli. C.1. Ankara: Ardıç Yay.
- NOYAN, Bedri. (1999). Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik. Haz: Şakir Keçeli. C.2. Ankara: Ardıç Yay.
- NOYAN, Bedri. (2000). Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik. C. III. İstanbul: Ardıç Yay.
- OCAK, A.Yaşar. (1995). "Hacı Bektaş-ı Veli El-Horasanî" Yunus Emre, Nasrettin Hoca ve Hacı Bektaş Veli Düşüncesinde Hoşgörü, Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Vakfı. Ankara.
- OCAK, A.Yaşar. (1996). Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksinin Teşekkülü. İstanbul: Dergah Yay.
- OCAK, A.Yaşar. (1999b). Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderiler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- OCAK, A.Yaşar. (2000a). Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Motifleri. İstanbul: İletişim Yay.
- OCAK, A.Yaşar. (1995). "Hacı Bektaş-ı Veli El-Horasanî" Yunus Emre, Nasrettin Hoca ve Hacı Bektaş Veli Düşüncesinde Hoşgörü, Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Vakfı. Ankara.
- ÖZ, Baki. (1997). Bektaşilik Nedir?. İstanbul: Der Yay.
- ÖZKIRIMLI, Atilla. (1998). Alevilik-Bektaşilik Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi. İstanbul: Cem Yay.
- SARIKAYA M. Saffet. (2002). XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

- SARIKAYA M. Saffet. (2003). "Alevilik ve Bektaşiliğin Ahilikle İlişkisi- Fütüvvetnamelere Göre-"
İslamiyat. C.6. S.3 Temmuz-Ağustos. Ankara.
- SARIKAYA, M. Saffet. (2003). Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. Asırlar). İstanbul: Ötüken Yay.
- SEZGİN, A.Kadir. (1990). Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- SÜMER, Faruk. (1999). Oğuzlar. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- TURAN, Osman. (1995). Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- VERGİN, Nur. (1991). "Din ve Muhalif Olmak: Bir Halk Dini Olarak Alevilik". Türkiye Günlüğü.17 Kış. İstanbul.